

Н. Б. Максименко

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто сутність поняття соціокультурної компетентності, з'ясовано її структуру, схарактеризовано основні компоненти. На основі аналізу наукових праць представлено визначення поняття соціокультурної компетентності, яка трактується як якісна характеристика особистості, що ґрунтується на сукупності набутих знань соціальних та культурних сфер життя, його ціннісних орієнтацій. Проаналізовано погляди вітчизняних вчених на сутність та структуру соціокультурної компетентності. Відзначено що соціокультурна компетентність розглядається вченими як складова комунікативної компетентності, тісно взаємопов'язаної з такими компонентами структури, як соціальна та загальнокультурна. Наголошено на необхідності використання вчителями на уроках української мови краєзнавчого та лінгвокраєзнавчого матеріалу з метою вивчення ними історичного минулого свого рідного села чи міста, походження його назви, відомих земляків тощо. Зосереджено увагу на доцільності вибору тематики, пов'язаної з рідною місцевістю, для побудови зв'язних висловлювань. Зроблено акцент на важливості роботи на уроках української мови над місцевими діалектами, спонукання дітей до вживання їх під час усного спілкування із земляками. Підкреслено значення пропонування дітям порівнювати традиційні правила поведінки в родині із сучасними змінами у стосунках між членами сім'ї, спонукання їх до підтримування добрих та мудрих традицій і звичаїв у сучасних українських сім'ях. Встановлено, що загальнокультурна складова соціокультурної компетентності молодшого школяра передбачає володіння знаннями про особливості української національної культури, звичаї, традиції, свята і використання цих знань у мовленнєвій практиці, вживання у власному мовленні найбільш відомих малих українських фольклорних форм; сформованість морально-етичних якостей. Одним із ефективних шляхів формування соціокультурної компетентності виділено пошуково-творчу діяльність молодших школярів, яка може бути реалізована через впровадження в навчальний процес початкової школи системи репродуктивних завдань аналітико-синтетичного характеру.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, молодші школярі, українська мова, пошуково-творча діяльність.

Вступ. У сучасній педагогічній науці пріоритетним вважається компетентнісний підхід до формування особистості школяра у закладах загальної середньої освіти. У новітній типовій програмі для 1-2 класів початкової школи зазначено: «Метою мовно-літературної освіти молодших школярів є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та

читацької компетентностей, розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі, розвиток емоційно-чуттєвого досвіду, мовленнєво-творчих здібностей» [5, с. 194].

Постановка проблеми в загальному вигляді. Однією із ключових у початковій освіті є соціокультурна компетентність як така, що охоплює загальнокультурний розвиток учнів, адаптацію їх до життя в певному соціальному середовищі, громадянське, патріотичне, морально-етичне, естетичне виховання.

Зрозуміло, що Нова українська школа не може залишатися осторонь від процесів модернізації освіти, що відбуваються нині в усьому світі, адже початкової ланки освіти стосуються всі світові тенденції та інновації: диференціація, гуманітаризація, інноваційність, інтеграція тощо.

До них належить і компетентнісний підхід як нововведення в теорії та практиці, адже тривалий час у вітчизняній системі освіти домінував знанневий підхід, результатом навчання якого була сукупність накопичених учнем знань, умінь і навичок. Ось чому навчально-виховний процес сучасної школи має будуватися відповідно до потреб особистості та індивідуальних можливостей дітей, зростання їхньої самостійності й творчої активності, що потребує організації навчання з урахуванням до здібностей, здатності до навчання, таланту дитини.

Невипадково у педагогічній теорії та практиці вважається, що ідея компетентнісного підходу – одна із відповідей на запитання про те, який результат освіти необхідний самодостатній особистості і задовольняє запити сучасного суспільства.

Формування компетентності учня сьогодні є однією з актуальних проблем освіти і може розглядатися як вихід із проблемної ситуації, що виникла через суперечності між необхідністю забезпечити якість освіти та неможливістю розв'язати цю проблему традиційним шляхом.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема формування ключових предметних компетентностей учнів завжди була в центрі уваги українських і зарубіжних науковців: Т. Байбари, Н. Бібік, В. Бондаря, М. Вашуленка, І. Гудзик, Л. Коваль, О. Локшиної, О. Онопрієнко, О. Овчарук, О. Пометун, К. Пономарьової, О. Савченко, С. Трубачевої та ін.

Вченими визначено зміст основних дефініцій «компетентність» та

«компетенція», здійснено їх порівняльну характеристику в європейських освітніх системах та розглянуто методичні аспекти формування в молодших школярів компетентностей та компетенцій. Разом з тим багато питань цієї багатоаспектної проблеми ще залишаються не дослідженими. Так, актуальними на сучасному етапі вважаються аспекти моделювання процесу навчання молодших школярів української мови на основі впровадження новітніх методів навчання інноваційного спрямування, серед яких чільне місце посідають творчо-пошукові завдання.

Мета статті – на основі аналізу теоретичних засад компетентнісного підходу в педагогічній науці розглянути сутність, структуру, компоненти та засоби формування соціокультурної компетентності молодших школярів на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасне інформаційне суспільство формує нову систему цінностей, в якій володіння знаннями, вміннями й навичками є необхідною умовою. Від людини вимагаються вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, освоювати нові технології, самонавчатися, шукати й використовувати нові знання, володіти такими якостями, як універсальність мислення, динамізм, мобільність.

Відомо, що ключові компетенції формуються в процесі реалізації цілісного змісту освіти загальноосвітньої школи, а предметні – передбачені змістом конкретного предмета і набуваються впродовж конкретного року або етапу навчання.

Однією із ключових вважається соціокультурна компетентність, яка, за твердженням Т. Фоменко, являє собою «якісну характеристику особистості, що ґрунтується на сукупності здобутих знань соціальних та культурних сфер життя, ціннісних орієнтацій; здатність та готовність до міжкультурного спілкування з носіями інших мов та культур» [6, с. 153].

Соціокультурну компетентність вчені розглядають як складову комунікативної, тісно взаємопов'язаної з такими компонентами структури, як соціальна та загальнокультурна.

Соціальна складова – це готовність учнів до адаптації в українському соціумі, у якому перебувають молодші школярі, і яку умовно можна охарактеризувати такими поняттями, як держава, рідний край, сім'я, школа, громадські місця.

Розглядаючи адаптацію учнів у соціумі на рівні держави, у якій вони живуть, учителі мають звертати увагу на те, щоб молодші школярі знали і правильно записували її назву та назву столиці, знали державні символи України та могли розповісти про їх особливості, усвідомлювали значення державної мови, мали

почуття гордості за свою державу Україну, українську мову й український народ.

Важливого значення на уроках української мови потрібно надавати використанню краєзнавчого й особливо лінгвокраєзнавчого матеріалу. «Як свідчить досвід, – зазначає Н.Кухмай, – діти завжди прагнуть знати історичне минуле свого рідного села чи міста, походження його назви, відомих земляків, у чому багатство й неповторність рідного краю тощо. У процесі опрацювання малих фольклорних форм доцільно пропонувати школярам записувати усталені вирази, прислів'я, приказки, співанки та інші перлини народної творчості, які вживають у своєму мовленні їхні родичі, знайомі, що проживають у рідному краї» [3, с. 47].

Для побудови зв'язних висловлювань варто обирати тематику, пов'язану з рідною місцевістю: складати описи рідної природи, писати про події і людей того міста чи села, в якому діти проживають. Значну увагу на уроках української мови слід приділяти роботі над місцевими діалектами: порівнювати їх з аналогами української літературної мови, формувати літературне мовлення з одночасним позитивним ставленням до діалектизмів і спонукати дітей до вживання їх під час усного спілкування із земляками, особливо з бабусями й дідусями, виражаючи таким чином повагу до них і зберігаючи мовну неповторність рідної землі.

Формуванню культури поведінки в сім'ї сприятиме робота над текстовим матеріалом, у якому йдеться про українські традиції стосунків між батьками і дітьми, бабусями, дідусями й онуками, між братами й сестрами, про традиційні українські форми звертання членів родини один до одного, про повагу до старших членів сім'ї і турботливе ставлення до молодших.

Важливо пропонувати дітям порівнювати традиційні правила поведінки в родині із сучасними змінами у стосунках між членами сім'ї, спонукати до підтримування добрих та мудрих традицій і звичаїв у сучасних українських сім'ях.

Предмет «українська мова» надає можливості для підготовки учнів початкових класів до адаптації у громадських місцях. Зокрема, у процесі вивчення теоретичних знань з мови й формування та розвитку навичок мовленнєвої діяльності доцільно готувати дітей до виконання соціальних ролей – читача бібліотеки, глядача театру чи кінотеатру, покупця, пішохода, пасажира, перехожого, відвідувача різноманітних культурних заходів тощо.

З цією метою слід пропонувати учням вивчати мовні явища на матеріалі текстів, у яких йдеться про поведінку людей у громадських місцях, з обов'язковим аналізом не

лише мовного матеріалу, а й культури і правил поведінки персонажів текстів. З метою вправлення учнів у правильному й доречному вживанні формул мовленнєвого етикету та формування в молодших школярів етики спілкування доцільно пропонувати складати діалоги за ситуативними малюнками, словесно описаними ситуаціями на теми: «У театрі», «На виставці», «У магазині», «На вулиці», «У транспорті», «В їдальні», «У гостях» тощо.

Загальнокультурна складова соціокультурної компетентності молодшого школяра передбачає володіння знаннями про особливості української національної культури, звичаї, традиції, свята і використання цих знань у мовленнєвій практиці, вживання у власному мовленні найбільш відомих малих українських фольклорних форм; сформованість морально-етичних якостей.

О. Савченко стверджує, що «з метою формування загальнокультурної складової соціокультурної компетентності в процесі навчання української мови доцільно використовувати народознавчий матеріал; тексти, в яких розкриваються сторінки історичного минулого України; інформацію про відомих українців минулого і сьогодення; залучати і готувати дітей до проведення народних та релігійних свят, обрядів, ознайомлювати з історією їх виникнення; використовувати тексти на морально-етичну тематику для побудови переказів, репродукції картин для написання тексту за картиною тощо [4, с. 12].

Ця компетентність стосується сфери розвитку культури особистості в усіх її аспектах. Її реалізація в процесі навчання української мови передбачає передусім формування культури міжособистісних відносин, толерантної поведінки, моральних якостей, а також ознайомлення з культурною спадщиною українського народу, найважливішими досягненнями національної науки й культури; визначними подіями та постатями в історії України.

Одним із найбільш ефективних засобів формування соціокультурної компетентності учнів вчені вважають творчий підхід до навчання та виховання молодших школярів.

Досліджуючи проблему пошуково-творчої діяльності, спираємось на твердження О. Власової про те, що психологічна наука розпізнає два види мислення – репродуктивне і продуктивне. «В процесі репродуктивного мислення людина виконує завдання, спираючись на відомі правила, формули та інші теоретичні твердження. Це застосування знань для вивчення хоч і нового питання, але подібного до попередніх.

Продуктивне мислення передбачає відкриття факту, раніше невідомого: виведення правила, обґрунтування закономірності, способу дії» [1, с.285].

Таким чином, в основу навчання має бути покладено саме продуктивне мислення, що сприятиме розвитку творчих здібностей молодшого школяра. Вважаємо, що це важлива і необхідна складова сучасного педагогічного процесу, адже відомо, що основний показник дитячих обдарувань – їх креативність, тобто здатність учня до творчого виконання поставлених перед ним завдань.

Важливу роль у цьому процесі відіграють пошуково-творчі завдання, які вчені розглядають як технологію розвивальної освіти. Проблемно-пошуковий підхід дає змогу реалізувати ціннісний навчальний і розвивальний аспекти рідної мови як шкільного предмета, основна мета якого – забезпечити належний рівень комунікативної компетентності.

У дидактиці доведено, що початковим елементом процесу мислення як правило, є проблемна ситуація, адже мислити учень починає саме тоді, коли у нього з'являється потреба щось зрозуміти. Відомо, що мислення завжди починається з проблеми або запитання, із здивування чи нерозуміння. Проблемна ситуація і дає поштовх до залучення учня до процесу мислення.

Як зазначає С. Дубовик, у початкових класах найдоцільнішими і найпоширенішими прийомами створення проблемних ситуацій з метою розвитку пізнавальних інтересів, активізації пізнавальної діяльності є такі як: зіткнення учнів із суперечливими фактами; показ помилок, до яких призводить незнання певної теми; постановка перед молодшими школярами дослідницьких завдань; спонукання учнів до узагальнення фактів; спонукання учнів до аналізу фактів і явищ, які логічно суперечать їхньому життєвому досвіду; постановка проблемного питання на основі створення елементів дискусії; створення ситуації, коли учні переконані в недостатності своїх знань і відчувають потребу набути нових, щоб відповісти на поставлене запитання [2].

Однак, безумовно, створенню проблемної ситуації передуватиме різноманітна підготовча робота, у процесі якої вчитель має надати учням ті знання, які будуть необхідними для розв'язання поставленої проблеми.

Висновки. Отже, соціокультурну компетентність визначаємо як складну інтегровану характеристику особистості, яку розглядаємо як набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно впроваджувати конкретну діяльність

або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання визначених проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності.

Одним із ефективних шляхів формування означеної компетентності вважаємо пошуково-творчу діяльність молодших школярів, яка може бути реалізована впровадженням у навчальний процес початкової школи системи репродуктивних завдань аналітико-синтетичного характеру.

Список використаних джерел

1. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. – Київ : Либідь, 2005. – 400 с.
2. Дубовик С. Організація навчальної мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови / С. Дубовик // Початкова освіта. – 2016. – Квіт. (№ 8). – С. 5–9.
3. Кухмай Н. Формування основ компетентності молодших школярів / Наталія Кухмай // Початкова шк. – 2016. – № 10. – С. 46–49.
4. Савченко О. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу / Олександра Савченко // Початкова шк. – 2015. – № 3. – С. 10–15.
5. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти : 1–2 кл. – Київ : ОСВІТА-ЦЕНТР+, 2018. – 240 с.
6. Фоменко Т. Визначення поняття «соціокультурна компетентність» у сучасній парадигмі вищої освіти / Т. Фоменко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2014. – Вип. 42. – С. 149–156.

References

1. Vlasova O. I. Pedagogichna psykholohiia : navch. posib. / O. I. Vlasova. – Kyiv : Lybid, 2005. – 400 s.
2. Dubovyk S. Orhanizatsiia navchalnoi movlennievo-tvorchoi diialnosti molodshykh shkoliariv na urokakh ukrainskoi movy / S. Dubovyk // Pochatkova osvita. – 2016. – Kvit. (№ 8). – S. 5–9.
3. Kukhmai N. Formuvannia osnov kompetentnosti molodshykh shkoliariv / Nataliia Kukhmai // Pochatkova shk. – 2016. – № 10. – S. 46–49.
4. Savchenko O. Meta i rezultat uroku v konteksti kompetentnisnoho pidkходу / Oleksandra Savchenko // Pochatkova shk. – 2015. – № 3. – S. 10–15.
5. Typovi osvichni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity : 1–2 kl. – Kyiv : OSVITA-TsENTR+, 2018. – 240 s.
6. Fomenko T. Vyznachennia poniattia «sotsiokulturna kompetentnist» u suchasni paradyhmi vyshchoi osvity / T. Fomenko // Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty : zb. nauk. pr. / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. – Kharkiv, 2014. – Vyp. 42. – S. 149–156.

N. B. Maksymenko,

Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor of the department of professional methodologies and technologies of elementary education of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Ivano-Frankivsk, Ukraine

**FORMING JUNIOR PUPILS' SOCIOCULTURAL COMPETENCE AT THE
UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS**

The essence of the concept of sociocultural competence has been considered in the article, its structure has been discovered and the main components have been characterized. Based on the analysis of scientific works, a definition of the concept of sociocultural competence has been presented, which is interpreted as a qualitative characteristic of a personality based on the totality of the acquired knowledge of the social and cultural spheres of life, its value orientations. The views of domestic scientists on the essence and structure of sociocultural competence have been analysed. It has been noted that sociocultural competence is considered by scientists as a component of communicative competence, which is closely interconnected with such components of the structure as social and general cultural. The necessity for teachers to use local history and linguistic studies in order to research the historical past of their native village or city, the origin of its name, famous compatriots and the like has been stressed. The article focuses on the appropriateness of choosing topics related to the native area for constructing coherent statements. The importance of working at the lessons of the Ukrainian language at local dialects, the encouragement of children to use them during oral communication with fellow countrymen has been emphasized. The importance of inviting children to compare traditional rules of family behaviour with modern changes in family relations, encouraging them to maintain good and wise traditions and customs in modern Ukrainian families has been emphasized. It has been discovered that the general cultural component of the sociocultural competence of a younger schoolchild implies possession of knowledge about the features of the Ukrainian national culture, customs, traditions, holidays and the use of this knowledge in speech practice, the use of the most famous small Ukrainian folklore forms in one's own speech; the formation of moral and ethical qualities. One of the effective ways of forming sociocultural competence is the search and creative activity of younger schoolchildren, which can be implemented by introducing into the educational process of primary school a system of reproductive tasks of an analytical and synthetic nature.

Keywords: sociocultural competence, junior pupils, Ukrainian language, search and creative activity.

Надійшла до редакції 31.10.2018 року